

**"TEMUR TUZUKLARI": DAVLAT BOSHQARUVINING STRATEGIK
NAMUNASI**

Maqsudov E'zozbek Sarvar o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti Milliy g'oya, ma'naviyat
asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi I bosqich talabasi
maqsudovezozbek@gmail.com

Avazbek Yo'ldashev

Ilmiy rahbar

Annotatsiya: Mazkur maqolamizda Amir Temurning davlat boshqaruvi, ulkan davlatga qay yo'sinda erishgani, harbiy yurishlari va o'z davlatida madaniyat, ilm, iqtisodiyot kabi sohalarni qay tartibda amalga oshirgani va eng muhimi bu qilingan ishlar O'zbekiston Respublikasida qanchalik ahamiyatga egaligi haqida ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Kengash, intizom, adolat, boshqaruv, qo'mondonlar, askar, vazirlar, diplomatik aloqlar, strategiya, mahorat, siyosiy parokandalik, hokimiyat, fazilat, tamoyil, imperiya, jamoaviy aql, taktika, tamg'a, madaniy taraqqiyot.

Annotation: This article examines Amir Temur's system of state governance, the ways in which he established a vast empire, his military campaigns, and how he organized and developed such spheres as culture, science, and the economy within his state. Most importantly, the article reveals the significance and relevance of these achievements for the Republic of Uzbekistan today.

Keywords: Council, discipline, justice, governance, commanders, soldiers, ministers, diplomatic relations, strategy, mastery, political fragmentation, authority, virtue, principle, empire, collective intelligence, tactics, emblem, cultural development.

Аннотация: В данной статье рассматриваются система государственного управления Амира Темура, пути создания им великого государства, его военные походы, а также организация и развитие таких сфер, как культура, наука и экономика в его государстве. Особое внимание уделяется значению и актуальности этих достижений для Республики Узбекистан в современный период.

Ключевые слова: Совет, дисциплина, справедливость, управление, военачальники, воины, министры, дипломатические связи, стратегия, мастерство, политическая раздробленность, власть, добродетель, принцип, империя, коллективный разум, тактика, тамга, культурное развитие.

Olamdagi har bir ulkan imperiyaning poydevorida, harbiy qudrat, chuqur falsafiy va strategik tafakkur yotadi. XIV asrning ikkinchi yarmida Markaziy Osiyo zaminida paydo bo‘lib, qisqa muddatda butun Yevroosiyoning ulkan qismini o‘z hukmronligi ostiga olgan Amir Temur imperiyasi ham ana shunday buyuklikka erishgan davatlardan biridir. Uning yaratgan davlati nafaqat harbiy g‘alabalar mahsuli, balki puxta o‘ylangan davlat boshqaruvi tizimining yorqin namunasi edi. Bu tizimning falsafiy asosi va strategik yo‘riqnomasi buyuk sohibqironning "Temur Tuzuklari" asarida o‘zining to‘liq ifodasini topgan. "Temur Tuzuklari" nafaqat Amir Temurning hayot yo‘li va falsafiy qarashlari aks etgan avtobiografik asar, balki davlatni boshqarish, adolatni qaror toptirish, lashkar tuzish va mamlakatni obod qilish bo‘yicha benazir strategik qo‘llanmadir.

Amir Temur yashagan davr – XIV asrning ikkinchi yarmi Movaraunnahrda siyosiy parokandalik, mahalliy amirlarning o‘zaro nizo va urushlari avjiga chiqqan, mo‘g‘ul

hukmronligining qoldiqlari hali ham sezilib turgan murakkab bir davr edi.¹ Temur bu parokanda yurtda o'zining aql-zakovati, jasorati va harbiy mahorati bilan hokimiyat tepasiga kelib, parchalanib ketgan hududlarni birlashtirdi. U 35 yildan ortiq davlatchilik faoliyati, son-sanoqsiz harbiy yurishlar va qurilish ishlarini amalga oshirib, ulkan tajriba to'pladi. "Temur Tuzuklari" aynan ana shu ulkan hayotiy tajriba, g'alabalar va mag'lubiyatlardan olingan saboqlarning mahsuli o'laroq dunyoga kelgan. Asar ikki asosiy qismdan iborat bo'lib, birinchi qismda sohibqironning o'zining hayoti, shaxsiy fazilatlari va taxtga kelishi hikoya qilinsa, ikkinchi qismda davlatni idora etish, askarlar va fuqarolarga munosabat, adolat o'rnatish, vazir va amirlar tayinlash kabi yigirma bir turli vaziyatda qanday yo'l tutish kerakligi yigirma bir qoida shaklida bayon etilgan. Bu asar kelajak avlodlarga, xususan, o'z farzandlari va nabiralariga davlat boshqaruvi bo'yicha strategik yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qilish maqsadida yaratilgan.

Amir Temur davlat boshqaruvi falsafasining markazida adolat tamoyili turgan. Uning nazarida, davlatning barqarorligi va ravnaqi faqatgina adolatli boshqaruv orqali ta'minlanishi mumkin edi. Sohibqironning o'zi shunday deydi: "Men o'z saltanatimni din va shariat qoidalariga asosladim. Davlatning barbod bo'lishiga sabab bo'luvchi eng yomon illat – adolatsizlikdir. Har bir ishda adolat va insafni ustun qo'ydim va zulm qiluvchilarning qo'lini kesishga buyurdim."² Bu so'zlar Temurning nafaqat Islom shariati, balki o'zining "Tuzuklari"da belgilagan qonun-qoidalarga qat'iy rioya etishni talab qilganidan dalolat beradi. Uning davrida sud-huquq tizimi (shariat sudi va dodxohlik sudi) jiddiy nazorat ostida bo'lib, qaysi ijtimoiy tabaqaga mansub bo'lishidan qat'i nazar, barcha uchun qonun oldida tenglik ta'minlanishiga intilgan. Jumladan, "Tuzuklar"da shunday deyiladi: "Agar biror kishi zulm ko'rsa, uni menga arz qilsin, men uning haqqini olib beraman." Bu nafaqat so'zda, balki amalda ham joriy etilgan bo'lib, Amir Temurning adolat talab qilgan oddiy fuqarolarni shaxsan qabul qilgani haqidagi tarixiy faktlar mavjud.

¹ 7-sinf O'zbekiton tarixi 2017 – yil T:109 bet

² "Temur tuzuklari" T:2020-yil 25 bet

Ulkan imperiyani samarali boshqarish uchun Amir Temur kuchli markazlashgan boshqaruv tizimini yaratgan. Bu tizim har bir hudud va har bir darajadagi boshqaruvchining vazifasi aniq belgilanishini talab qilgan. "Tuzuklar"da ta'kidlanganidek: "Har bir viloyatga bir noib va bir amir tayinladim.³ Ular o'z vazifalarini sidqidildan bajarishlari shart edi. Agar kimdir o'z vazifasida loqaydlik qilsa, uni lavozimidan ozod etdim." Temur davlatida harbiy va fuqarolik hokimiyatining uyg'unligi asosiy tamoyillardan biri bo'lgan. Vazirlar mahkamasi (devonlar), masalan, Moliya devoni, Sipoh devoni va b. tizim orqali mamlakatning iqtisodiy, harbiy va ma'muriy masalalari tartibga solingan.⁴

Imperiya ma'muriy-hududiy jihatdan tuman, yuzlik va mingliklarga bo'linib, har bir bo'linmaga mas'ul shaxslar tayinlangan. Bu tizim Samarqanddagi markaziy hukumatga chekka viloyatlarni ham samarali nazorat qilish imkonini bergan.

Amir Temur o'z faoliyatida yakka shaxsning shoshilinch qarorlaridan ko'ra, jamoaviy aql va kengashga suyanishni afzal bilgan. Uning nazarida, davlat ishlarida har tomonlama puxta o'ylangan, donishmand kishilar bilan maslahatlashib qabul qilingan qarorlarga to'g'ri bo'ladi. "Tuzuklar"da bu tamoyil quyidagicha ifodalangan: "Men hech bir ishni o'z bilganimcha qilmadim, balki tajribali va dono kishilar bilan kengashdim. Chunki to'g'ri ishni topishda aql bir, aql ko'p bo'lsa, to'g'ri qaror topiladi. Kengashish ishlarning yarmi, ba'zan esa to'lig'idir." Sohibqironning kengashida ulamolar, amirlar, vazirlar va tajribali harbiy boshliqlar ishtirok etgan. U nafaqat jang oldidan, balki iqtisodiy, siyosiy va diplomatik masalalarda ham doimiy ravishda kengashlar o'tkazgan. Bu siyosat Temur davlatining uzoq muddatli strategik maqsadlarga erishishiga yordam bergan.

Amir Temurning g'alabalari uning harbiy san'atdagi tengsiz mahorati va lashkarni strategik jihatdan to'g'ri tuzganligida edi. "Tuzuklar"da lashkarni tashkil etish, intizomni saqlash va jang maydonida g'alaba qozonish sirlari batafsil bayon qilingan. "O'zimning lashkarimni shunday tartibga soldimki," deydi Temur, "har bir askar o'z o'rnini biladi.

³ "Temur tuzuklari" T: 2020-yil 31 bet

⁴ H. Dadaboyev "Amir Temur harbiy mahorati".

Jangda har bir qismning o'z vazifasi bor edi. Mingboshini, yuzboshini, o'nboshini o'z qo'mondonlari lavozimiga tayinladim va ularga to'liq ishonch bildirdim." Temur lashkari minglik, yuzlik va o'nliklarga bo'lingan bo'lib, har bir bo'linmaning o'z bayrog'i, tamg'asi va o'rni bo'lgan. Bu tizim jang maydonida askarlarning boshqaruvchanligini oshirgan va tezkor manevrlar qilish imkonini bergan. Jang maydonidagi taktikalari, masalan, "yashirin qo'shin", "soxta chekinish" kabi usullari ham "Temur Tuzuklari"da qayd etilgan bo'lib, bu uning harbiy strategiyasining naqadar chuqur va puxta ekanligini ko'rsatadi.

Amir Temur davlatning nafaqat harbiy qudrati, balki iqtisodiy farovonligi va madaniy taraqqiyotiga ham katta e'tibor qaratgan. Uning uchun mamlakatning obodligi, savdo-sotiqning rivojlanishi va xalqning turmush darajasi yuqori ahamiyatga ega edi. "Tuzuklar"da shunday deyilgan: "Men savdo yo'llarida xavfsizlikni ta'minladim. Dehqonchilikni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratdim. Chunki davlatning qudrati xalqining farovonligida edi."⁵ Sohibqiron davrida Buyuk Ipak yo'li himoya ostiga olinib, karvonsaroylar va savdo markazlari qurilgan. Dehqonchilikni rivojlantirish uchun ko'plab sug'orish inshootlari, ariq va kanallar qazilgan, ekin maydonlari kengaytirilgan. U ilm-fan, san'at va me'morchilikka homiylik qilib, Samarqandni jahonning eng go'zal va ilmiy-madaniy markazlaridan biriga aylantirgan. Bu esa davlatning ma'naviy va intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qilgan.⁶

"Temur Tuzuklari" nafaqat o'z davrining, balki bugungi kunning ham strategik davlat boshqaruvi bo'yicha noyob manbaidir. Unda bayon etilgan adolat, kengash, intizom, xalq farovonligi va mamlakat obodligi kabi tamoyillar zamonaviy davlatchilik uchun ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Rahbarlik, boshqaruv, strategik fikrlash va insonparvarlik bo'yicha universal saboqlar bu asarning abadiy qadriyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Bugungi "Yangi O'zbekiston" konsepsiyasida Amir Temur merosiga alohida e'tibor qaratilishi bejiz emas. Sohibqironning davlatchilik tajribasi, uning adolatparvarlik g'oyalari

⁵ N.A.Jumayeva "Sharq alomalarining ilmiy merosi

⁶ H.Mahmudov "Birinchi va ikkinchi renesans vakillari hamda ularning bizga qoldirgan o'g'itlari

va ilm-ma'rifatga bo'lgan e'tibori hozirgi O'zbekiston davlatchiligining asoslaridan biri sifatida qadrlanadi va yangi avlodlarga yetkaziladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Amir Temurning "Temur Tuzuklari" asari – bu shunchaki tarixiy hujjat emas, balki davlat boshqaruvi san'atining, strategik tafakkurning va adolatli jamiyat qurish intilishining yorqin namunasidir. Unda bayon etilgan tamoyillar va qoidalar Sohibqironning ulkan imperiyasini barpo etishda va uni idora qilishda fundamental asos bo'lib xizmat qilgan. Adolat, qonun ustuvorligi, markazlashgan boshqaruv, kengashga suyanish, kuchli harbiy tizim, iqtisodiy farovonlik va madaniy rivojlanish – bular Temur davlatining strategik ustunliklarini belgilagan asosiy jihatlardir. "Temur Tuzuklari" bugungi kunda ham davlat rahbarlari, siyosatchilar, tarixchilar va oddiy fuqarolar uchun qimmatli ma'naviy meros bo'lib qolmoqda, u bizga davlatni boshqarishda aql, adolat va uzoqni ko'ra bilish naqadar muhim ekanligini doim eslatib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A.Muhammadjonov O'zbekiston tarixi 7sinf darsligi 2017 yil.T
2. Temur Tuzuklari. 2020 yil.T
3. H Dadaboyev Amir Temurning harbiy mahorati.Maqola
4. N.A.Jumayeva Sharq allomalarining ilmiy merosi. 2022 yil.T
5. H.Mahmudov Birinchi va ikkinchi renessans vakillari hamda ularning bizga qoldirgan o'g'itlari. Maqola